Dumitru TUCAN
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Călătorii în vâltoarea istoriei. Două relatări românești despre revoluția bolșevică și Războiul Civil Rus: Elie Bufnea și Voicu Nițescu

Abstract: (Journeys into the Whirls of History. Two Romanian Accounts of the Bolshevik Revolution and the Civil War: Elie Bufnea and Voicu Nițescu) Early travel writing came into existence in the Romanian culture relatively late. Romanians took to the road and began writing about their trips only starting with the first half of the 19th century, when the first signs of social modernization were emerging in the Romanian culture. The first attempts at travel writing here were meant to discover the cultural identity (Dinicu Golescu, V. Alecsandri) and the national identity (Ghe. Asachi, C. Negruzzi, Gr. Alexandrescu, Al. Vlahuță), which were mirrored into the 'majestic' Romanian landscape (Anghelescu 2015, 17). Once the historical terrors of the 20th became a reality, another type of journey gradually took form: the exploratory journey into the historical ruptures. My presentation sets out to examine Elie Buftea's travel writings (*Crusaders, Tyrants, and Bandits* – vol. I, *In Soviet Russia*, vol. II, *In Kolciak 's Siberia* – 1931) and Voicu Nițescu's *Twenty Months in Russia and Siberia* (3 volumes: 1926, 1928, 1932), exploring the Russia engulfed in civil war at the end of The First World War. These two writers, both born in Transylvania, were actively involved in the organization of the Volunteer Corps of Romanians living in Russia, by recruiting Austro-Hungarian prisoners of Romanian origin. In addition to giving accurate historical accounts, these writings have the real merit of exploring for the first time the historical trauma in the Romanian culture.

Keywords: *travel literature, historical trauma, early Romanian narratives on the Bolshevik Revolution*

Rezumat: Începuturile literaturii de călătorie în cultura română sunt relativ târzii. Românii încep să călătorească și să scrie despre călătoriile lor abia în prima jumătate de secol XIX, atunci când se manifestă primele semne ale unei modernizări sociale în spațiul românesc. Primele manifestări românești ale literaturii de călătorie au semnificația descoperirii alterității culturale (Dinicu Golescu, V. Alecsandri) sau pe aceea a identității naționale (Ghe. Asachi, C. Negruzzi, Gr. Alexandrescu, Al. Vlahuță) oglindită în „maiestuozitatea" peisajului românesc (Anghelescu 2015, 17). Odată cu cataclismele istoriei secolului al XX-lea, începe să se manifeste un alt tip de călătorie: călătoria care explorează rupturile istoriei. Prezentarea își propune să analizeze scrierile de călătorie ale lui Elie Bufnea (*Cruciați, tirani și Bandiți* – vol. I, *În Rusia sovietelor*, vol. II, *În Siberia lui Kolciak* – 1931) și Voicu Nițescu (*Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, 3 vol., 1926, 1928, 1932) în Rusia cuprinsă de război civil la finalul Primul Război Mondial. Cei doi, ardeleni la origine, au fost implicați în organizarea Corpului Voluntarilor Români din Rusia, recrutat dintre prizonierii austro-ungari de origine română. Dincolo de aspectele documentare, de natură istorică, scrierile lor sunt relevante ca primă manifestare a explorării traumei istorice în spațiul românesc.

Cuvinte-cheie: *literatură de călătorie, trauma istorică, relatări românești despre revoluția bolșevică*

Călătoria și scrierile de călătorie. Complexitatea problematicii

Orice discuție despre literatura de călătorie este complexă (Lipski 2018; Hulme, Youngs 2001). Perspectivele pot fi multiple, fiecare dintre acestea permițând diverse maniere de a decupa semnificațiile cultural-istorice ale textului derivat din experiența călătoriei sau ale unei serii de texte similare. O primă perspectivă este aceea *cultural-*

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

istorică. Întrebările esențiale în acest caz sunt „când începe călătoria să fie prilej de reflecție și scriitură în interiorul unei culturi?”, „ce înseamnă a scrie despre călătorie în relație cu călătoria însăși?”, „care sunt motivele călătoriei?”, „ce înseamnă a călători pentru o anumită epocă?”. Perspectiva cultural-istorică este întotdeauna circumstanțializabilă la nivel *local*, problema principală fiind aceea a relației unei anume culturi cu practicile de călătorie și cu discursivizarea acesteia. O altă perspectivă este cea *generică*. În acest caz interesează atât particularitățile genului, cât mai ales problema interferențelor disciplinare în studiul literaturii de călătorie. Aici întrebarea esențială este „ce fel de tip de text e literatura de călătorie?”. Literar, în sensul estetic al cuvântului, sau documentar? În imediata vecinătate a acestei întrebări stă și o posibilă discuție despre hibriditatea textului de călătorie. Chiar atunci când considerăm literatura de călătorie ca având trăsături documentare, se pune problema instrumentelor disciplinare necesare decupajului semnificației centrale a textului. Istoria, geografia, etnologia sunt, printre altele, discipline care ar putea oferi cadrul de interogare a semnificațiilor centrale ale unui text de călătorie.

O altă perspectivă importantă este cea *naratologică*. Literatura de călătorie e o poveste și, ca orice poveste, ea implică o anumită selecție (a peisajului și a imaginilor alterității), o anumită ordonare (a aventurii sau a spațiului), toate acestea contribuind la construcția unei anumite perspective care oferă, explicit sau implicit, indiciile unei atitudini față de „realitatea” în care se călătorește. De fapt perspectiva naratologică e esențială: literatura de călătorie e un text care vorbește mai ales despre cel care călătorește, despre atitudinile și valorile sale, despre identitatea sa experiențială și modul în care o reconfigurează scriptic, despre identitatea sa culturală aflată în contact cu identitățile culturale ale spațiului în care călătorește. Perspectiva naratologică este de fapt baza unei necesare perspective *hermeneutice*. Dacă a călători înseamnă a acumula experiențe noi, a scrie despre călătorie înseamnă a reflecta la aceste experiențe. A călători înseamnă nu numai o incursiune în spațiul alterității, ci și o posibilă reconsiderare a propriei identități[1]. Contactul cu alteritatea, chiar atunci când nu înseamnă o reconsiderare / transformare a propriei identități, poate însemna un moment necesar al confirmării identității sau, de ce nu, o întărire prin contrast a acesteia (Lipski 2018). Dar dincolo de aceasta, trebuie să observăm cel puțin trei dimensiuni importante ale literaturii de călătorie: *dimensiunea narativă* – relatarea unei aventuri a eului care iese în afara confortului identității sale, *dimensiunea informativă* – ordonarea spațiului și timpului și integrarea acestora în marea enciclopedie a umanității și *dimensiunea reflexivă*, reconsiderarea identității prin îmbogățirea experienței.

Scrierea de călătorie în literatura română

Românii încep să călătorească și să scrie despre călătoriile lor în prima jumătate de secol XIX, în momentul începutului devenirii moderne a societății române. Primii călători explorează, cu sentimente amestecate, străinătatea. Gheorghe Asachi călătorește

[1] Acest lucru se poate observa de exemplu în cultura europeană, acolo unde încă de timpuriu abundă scrierea de călătorie sau tematizările literare ale călătoriei. În cultura europeană călătoria e valorizată ca o experiență a dinamicii existențiale care, așa cum observă poetica cognitivă, a generat în limbile europene (dar nu numai) un model cultural și un cadru conceptual cu baze metaforice, acela al *vieții* văzute *ca o călătorie* (cf. Lakoff, 1993).

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

la Viena și Roma în 1807. Va relata în cheie romantic emotivă această călătorie, în texte publicate în revista *Albina românească* din anul 1837. Dinicu Golescu va publica în 1826 o relatare a călătoriei sale de-a lungul Europei Centrale (Transilvania, Austria, nordul Italiei, Bavaria, Elveția), care va reprezenta și prima pledoarie în favoarea modernizării societății românești pe model european. Astfel de călătorii fac și Alecsandri (*Călătorie în Africa*, apărută în *România literară* nr. 5 din 30 ianuarie 1855), Nicolae Filimon (care în jurul lui 1855 călătorește în Europa Centrală) sau Mihail Kogălniceanu, de la care ne-au rămas note pline de emoție despre călătoria în Spania din 1845. Aceste prime călătorii în afară, din care am menționat doar câteva drept exemplu, reprezintă momentul în care cultura română va începe a da glas aspirației europene, aspirație care n-ar fi putut exista fără această adevărată ieșire în afara *identității*. Comparația, nu întotdeauna măgulitoare, dintre acasă și dincolo, admirația față de monumentele care oglindesc o istorie impunătoare, reflecția asupra rânduielilor politice, considerațiile plină de amărăciune asupra înapoierii civilizaționale a spațiului românesc sunt doar câteva dintre elementele prin care deschiderea culturii române către valorile civilizației europene se vor manifesta în această prima jumătate de secol.

Această deschidere către alte spații inițiază de altfel și gustul pentru cunoașterea propriei țări. Înspre mijlocul veacului al XIX-lea devine la modă călătoria în țară. Cei mai importanți „călători" ai acestei perioade vor fi romanticii pașoptiști, care explorează identitatea „națională" așa cum se oglindește ea în „maiestuozitatea peisajului" (Anghelescu 2015, 17). Printre cei mai importanți scriitori care au lăsat posterității astfel de relatări de călătorie îi putem enumera pe Gheorghe Asachi (*Itinerar sau călăuzul la Pion (Ceahlău)* – 1836), pe Vasile Alecsandri (*O plimbare prin munți* – 1843), pe Costache Negruzzi (*Fragment dintr-o călătorie* – 1837) sau pe Grigore Alexandrescu (*Fragment dintr-o călătorie* – 1836). Tot în această perioadă îi putem nota și pe călătorii ardeleni în țările române, ale căror relatări de călătorie explorează heteroimaginile „interne" ale culturii române: Zaharia Carcalechi (*Călătoria mea la Bucureşti,* 1834, apărută în *Biblioteca românească*), Timotei Cipariu (*Călătorie în Muntenia,* 1836), George Barițiu (*Călătorie primă în Muntenia* – 1836, apărută în *Foaia literară* în 1838). Abia ulterior, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, călătoria și scrierile de călătorie se vor diversifica și amplifica, cuprinzând, de exemplu, pe cei care ar putea fi denumiți „călătorii exotici"[2] (Iuliu Popper, S. Schiffer, Emil Racoviță, B. G. Assan, Dimitrie Ghika-Comănești, Mihai Tican Rumano etc.) sau pe „ideologi" (Alexandru Vlahuță, *România pitorească*, 1901; Nicolae Iorga, *Drumuri și orașe din România*, 1904).

Călătoria ca experiență a rupturii

Din considerațiile de mai sus asupra literaturii de călătorie putem remarca și faptul că, atât în literatura europeană cât și în cea română, până la începutul secolului

[2] Îi putem numi așa pe călătorii români care, în cadrele tendințelor și oportunităților culturii occidentale a epocii, explorează regiunile mai puțin cunoscute ale planetei. Multe dintre aceste relatări vor avea la bază comunicări prezentate la Societatea Geografică Română și publicate în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie* (de ex.: Dimitrie Ghika- Comănești, Emil Racoviță, B. G. Assan). Alții (S. Schiffer, soldat în Legiunea străină franceză) vor publica în reviste de popularizare, ca de exemplu *Ziarul călătoriilor și întâmplărilor de pe mare și uscat*, publicat începând din 1897 (cf. Anghelescu 2018)

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

al XX-lea caracterul voluntarist al călătoriei e dominant. Călătoria înseamnă prilej de cunoaștere, de explorare, de îmbogățire a experiențelor personale, iar scrierea despre călătorie înseamnă prilej de reflecție asupra propriei dinamici a experienței, asupra propriei identități sau asupra culturii din care faci parte. Secolul al XX-lea aduce însă ceva nou: *călătoria ca experiență a rupturii istorice, colective sau individuale*. Acest lucru se întâmplă pentru că secolul al XX-lea e, începând cu Primul Război Mondial – prima mare ruptură istorică radicală –, un secol al violenței și al traumelor individuale sau colective. Într-o carte din 2006, în care argumentul principal este acela că între 1914 și 1945 Europa a purtat un intens război civil, Niall Ferguson (2006) reușește să descrie mișcările convulsive ale istoriei tragice a primei jumătăți de secol XX. Conform istoricului, această primă jumătate de secol va fi scena manifestării unei combinații explozive de elemente care vor duce la o violență identitară nemaiîntâlnită până atunci. Extremismul politic, legitimat de ideologie, va împinge în prim plan limbajul excluderii și violența ritualizată, manifestată nu de puține ori ca liturghie în masă a urii de rasă sau de clasă.

Primul Război Mondial este pragul de intrare în această lume a convulsiei istorice. Este un război care va genera nu numai suferințe nemaiîntâlnite până atunci în istoria europeană, dar va duce și la tragediile viitoare. Dincolo de faptul că putem considera Primul Război Mondial ca evenimentul în care își vor găsi rădăcinile atât totalitarismele primei jumătăți de secol XX, cât și tragediile asociate acestora (Holocaustul și Gulagul), Primul Război Mondial va fi urmat aproape imediat de ceea ce putem numi războaiele de succesiune: Războiul Civil Rus (1918-1921), Războiul Polono-Sovietic (1919-1921), Războiul Româno-Maghiar (13 noiembrie 1918 – 3 august 1919). Toate aceste evenimente vor duce la retrasări de granițe și repoziționări ideologice și identitare radicale, care vor genera inevitabile tragedii. În acest context călătoria devine fugă, luptă pentru supraviețuire, experiență a traumei generată de convulsia istorică, toate acestea trăite individual și/sau colectiv.

În noiembrie 1917 bolșevicii ruși preiau printr-o lovitură de stat puterea în Rusia, instaurând în numele unei utopice egalități de clasă o dictatură feroce. Imediat va izbucni un război civil între aceștia și forțele conservatoare. Două tipuri de violență (una în numele clasei proletare, cealaltă în numele vechi ordini) se vor confrunta între 1918 și 1921, atunci când în final bolșevicii vor fi biruitori. Anii Războiului Civil Rus vor fi și anii din care ne vor veni primele semnale discursive ale noii istorii tragice. Sunt primele scrieri care se concentrează pe ruptura istorică și pe experiența traumatică generată de aceasta, scrieri care aparțin unor autori care își publică aproape imediat relatările experiențelor lor. Printre aceștia trebuie amintiți în primul rând Andrei Kalpașnikov, care în cartea *Am fost prizonierul lui Troţki* din 1920 povestește experiența celor aproape șase luni de încarcerare în fortăreaţa Sf. Petru şi Pavel din Petrograd (Kalpashnikov, 1920) și Ludovique Naudeau, care în *En prison sous la terreur rousse* din 1920 relatează experiența primelor luni de război civil în Moscova[3] (Naudeau

[3] O primă formă a relatării lui Ludovique Naudeau va fi făcută pentru cititorii din spațiul anglo-saxon, în amplul articol „Five months in Moscow prisons", publicat în *Current History Magazine of the New York Times*, 1919, octombrie, pp. 127-136 şi noiembrie, p. 318-321. L. Naudeau, jurnalist francez în Moscova, este arestat pentru „activitate contrarevoluţionară" în iulie 1918. O versiune amplificată a experienţelor sale va fi publicată, așa cum spuneam mai sus, în volumul *En prison sous la terreur rousse*, Librairie

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

1920). Bineînțeles că există și alte astfel de relatări[4], dar cele invocate mai sus sunt importante mai ales pentru faptul că sunt publicate în chiar acei ani tulburi, în limbi de circulație internațională (engleză și franceză) și atrag oarecum atenția asupra tragediei în desfășurare din Rusia, anticipând în același timp tragediile ulterioare ale gulagului sovietic (cf. Tucan 2013). Aceste scrieri, de factură incipient testimonială[5], vor avea impact informativ, dar mai ales emoțional, și vor reprezenta baza interesului istoric, literar și politic pentru problematizarea politică a evenimentelor din estul european.

Călători români în „haosul" rusesc. Relatările lui Voicu Nițescu și Elie Bufnea

Asemănătoare ca subiect, emoție, informație și relevanță istorică sunt și relatările lui Voicu Nițescu și Elie Bufnea, despre care va fi vorba în continuare. Ele sunt publicate destul de timpuriu, dar provenind din spațiul românesc n-au avut același impact și rămân și astăzi relativ necunoscute[6]. Cei doi au fost implicați în organizarea Corpurilor Voluntarilor Români din Rusia, recrutate dintre prizonierii austro-ungari de origine română. Au existat două corpuri ale voluntarilor români din Rusia. Primul dintre ele a fost acela organizat din prizonieri austro-ungari de origine română, începând cu martie 1917, dar a fost dizolvat în ianuarie 1918 în momentul începutului Războiului Civil Rus. Acest prim corp, rezultat al colaborării româno-ruse (țariste) din Primul Război Mondial, avea ca scop suplimentarea numărului de soldați români de pe frontul din țară cu soldați de origine română proveniți din rândurile prizonierilor austro-ungari din Rusia țaristă. După izbucnirea Războiului Civil Rus, autoritățile bolșevice au pus în dificultate recrutarea de către armata română a voluntarilor din rândul prizonierilor, iar autoritățile germane, care ocupau deja regiunile estice ale fostului Imperiu Țarist, nu permiteau deplasarea spre țară a viitorilor soldați. Acesta este motivul pentru care s-a constituit, începând din august 1918, un al doilea Corp al Voluntarilor Români, care a funcționat în Siberia. Scopul inițial al acestui al doilea corp era acela de a recruta cât mai mulți soldați de origine română, care să fie trimiși, prin Vladivostok, pe frontul din vestul Europei. Însă datorită evoluției conflictului în Europa (în noiembrie 1918 războiul se va sfârși) și din cauza escaladării situației din spațiul rusesc (intensificarea luptelor), acest corp de voluntari, devenit în ianuarie 1919 Legiunea voluntarilor români din Transilvania și Bucovina, va deveni una dintre forțele combatante anti-bolșevice ale Războiului Civil Rus, alături de corpuri naționale poloneze și baltice, dar mai ales alături de Legiunea Cehoslovacă, cea mai importantă forță a conflictului,

Hachette, Paris, 1920.

[4] Ca de exemplu cea a lui R. H. Bruce Lockhart, viceconsulul britanic de la Moscova din anul 1918, arestat și el pentru spionaj, *Memoirs of a British Agent*, apărută în 1932 (Putnam, London).

[5] Pentru sintagma literatură testimonială și legăturile cu acest tip de scriere a se vedea D. Tucan, *Memoria traumatică și literatura testimonială* (Tucan 2018).

[6] Trebuie amintite însă aici și alte texte asemănătoare, care ar merita o analiză separată. Un exemplu este relatarea lui Constantin Constante, *Colindând prin Rusia Sovietică. Note și impresii de călătorie (1916-1918)*. Constante relatează călătoria sa și a familiei sale de la Odesa, unde erau refugiați, la Murmansk. Relatarea va fi publicată abia în 2004. Un alt exemplu este al scrierii lui Rodion Markovits, *Garnizoana din Siberia*, o versiune ficționalizată a experiențelor de aproape șapte ani ale autorului în Siberia, întâi ca prizonier austro-ungar, iar apoi ca membru al Gărzilor Roșii. *Garnizoana din Siberia* va fi publicată în 1927 în limba maghiară, în revista „Keleti Úiság", iar în volum în 1928.

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

datorită numărului de combatanți implicați. Odiseea voluntarilor români se va încheia în 1920, odată cu repatrierea tuturor[7].

*

Elie Bufnea s-a născut în 1897 în Runc, comitatul Turda-Arieș (județul Alba de azi). La începutul Primului Război Mondial se refugiază în România, împreună cu familia poetului Octavian Goga, care-l adăpostea, și se înrolează în armata română. După pacea de la Buftea (7 mai 1918) va merge în Rusia cuprinsă de tumult revoluționar, împreună cu alți voluntari ardeleni și ofițeri români, să participe la organizarea primului Corp de Voluntari. Din cauza înrăutățirii situației în partea vestică a Rusiei europene, va pleca înspre Siberia, acolo unde se va implica în organizarea și acțiunile celui de-al doilea Corp de Voluntari. Va pleca în 2 august 1918 de la Iași, dar călătoria sa va dura trei ani[8], până în august 1921, atunci când va părăsi într-un final portul extrem-oriental Vladivostok, cedat în cele din urmă sovieticilor. După sosirea în țară se va implica activ în popularizarea acțiunilor voluntarilor români prin scrierea unei cărți documentare despre subiect (*Voluntarii români în Siberia*, publicată în 1928), dar mai ales prin publicarea, în 1931, a relatării călătoriei sale în Siberia (*Cruciați, tirani și Bandiți*, 2 volume: I, *În Rusia sovietelor*, II, *În Siberia lui Kolciak*). După Al Doilea Război Mondial și instaurarea regimului comunist în România va face închisoare politică (1948 – 1955), cel mai probabil din cauza sentimentului antisovietic popularizat de cărțile și intervențiile sale din perioada interbelică. Va muri în 26 martie 1987, la venerabilă vârstă de 90 de ani.

Putem observa în scrierea de călătorie a lui Elie Bufnea cel puțin trei dimensiuni care ar merita atenția. Prima dintre ele e aceea generică. *Relatarea de călătorie* e puternic spectacularizată narativ. Dinamica e una a *aventurosului* și face ca volumele lui Bufnea să poată fi citite și ca o carte de aventuri. Răsturnările de situație sunt frecvente, pericolul pândește „eroii" aflați în plin proces de împlinire a țelului – *recrutarea voluntarilor* –, în ciuda tuturor obstacolele care abundă în această lume în care în care moartea pândește la tot pasul. Există la Bufnea o mulțime de episoade care integrează dinamica relatării într-una a aventurosului: de exemplu episodul în care românii se pretind agitatori bolșevici și primesc asistența sovietului din Saratov (Bufnea 1931, vol. I, p. 86 și urm.), hărțuielile cu trupele roșii (vol. II, p. 59 și urm.), relatarea luptelor de la Irkutsk din preajma anului nou 1919-1920 etc.

În ciuda acestei dinamici, ca în orice relatare de călătorie găsim și o componentă descriptivă. Autorul e atent la peisaj, însă momentele de contemplare sunt rare: istoria agitată subordonează privirea naratorului, *peisajul devenind fundalul al haosului*:

> Dar vechea aşezare românească a rămas alături de Chişinăul nou, aşa cum a fost cu un veac în urmă. Intre apa Bâcului şi Zolotaia-ulita găseşti aceleaşi străzi strâmte şi întortochiate, prăvălii cu obloane de fier, cojocării, măcelării şi brutării cu taraba'n afară ; case acoperite cu şindrile, - cerdacuri şi ogrăzi mari, aşa ca'n Moldova din dreapta Prutului. Pe aci, pe străzile întortochiate, se vorbeşte aceiaşi

[7] Informații despre găsim la Elie Bufnea, *Voluntarii români în Siberia* (1928). A se vedea și Cazacu 2013; Cazacu 2010. Pentru informații despre Legiunea cehoslovacă și Războiul Civil Rus a se vedea Smele 2016.
[8] Reperele aproximative ale călătoriei sale sunt următoarele orașe: Iași, Chișinău, Odesa, Balakov, Khvalinsk, Samara, Kinel, Celiabinsk, Petropavlovsk, Omsk, Nijne-Udinsk, Taișet, Vladivostok.

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

limbă românească, ca'n ori ce parte a României. (Bufnea 1931, I, 16)[9]

> În zare, departe, apar turle de biserici şi cupole bizantine, - strălucitoare, ca nişte săgeţi de jăratec. Ne apropiem de Odesa. Cu cât înaintăm mai mult pe şoseaua cu praful până´n glesne (sic!), deslușim la marginea oraşului o mulţime de clădiri. Sunt depozite militare. Santinele române păzesc clădirile, pline cu averi «salvate» din Moldova. În alte părţi soldaţi germani se plimbă ţanţoş în faţa intrărilor închise. (Ibid., I, 24)

O a doua dimensiune importantă a scrierii lui Bufnea este cea *informativă*, în care găsim în primul rând o componentă *geografică* cu „insinuări" *antropologice*. Călătorul „desface" imensa geografie a unui imperiu intrat în disoluţie, cu descrieri de locuri şi tipuri umane făcute simplu şi direct, într-o stilistică neşlefuită:

> Nu departe de drumul nostru către Nord, lăsăm câteva sate de Kirghizi; ici-colo în drum, îi întâlnim cărând acasă bogăţia de grâne depe (sic!) câmp. Oameni de statură mijlocie, murdari, cu capul turtit de sus în jos, au părul negru şi ţepos, fruntea nu mai lată de un deget, orbita ochiului lungă şi dreaptă, nasul turtit de jos în sus şi gura lungăreaţă. Câtă deosebire între Tătarii vânjoşi, cu corpul bine legat, cu faţa adesea de o frumuseţe clasică şi pociturile acestea de Kirghizi ! (I, 78)

Dar componenta informativă dominantă este cea *istorică*. Elie Bufnea face ordine documentară în haosul politic şi militar al războiului civil. Informaţiile sunt corecte (istoriografia ulterioară le va confirma), iar judecata autorului e echilibrată, acesta asumându-şi rolul de martor quasi-imparţial al evenimentelor. În mod firesc, această dimensiune documentară de natură istorică este nu de puţine ori concentrată pe problemele şi figurile voluntarilor români.

A treia dimensiune importantă e cea *reflexivă*. Călătorul dă glas unei tentaţii aforistice care rezumă semnificativul din întâmplări, peisaje, tipuri umane sau maniere comportamentale. Nu de puţine ori această dispoziţie aforistică e împănată cu heteroimagini interesante pentru imaginarul cultural conflictual al epocii:

> Când am auzit că trupul generalului Duhonin, ultimul şef de stat major a vechii armate rusă a fost ciopârţit, rupt în bucăţi şi din carnea caldă încă de viaţa pe care, fără judecată, i-o luase soldaţii lui, aceştia, înnebuniţi de ură sugeau sângele închegat, - n´am crezut, dar drama aceasta locală din Atkarsk m´a făcut să cred. *Şi mai cred acum că bestialitatea din om, - constituit în massă, e mai puternică decât sentimentul dumnezeesc al iubirii şi dreptăţii* (sic!) (Bufnea, 1931, I, 61).

> Împăcaţi cu călătorii ce ne apostrofaseră [pentru că erau români], ne-am interesat şi noi de pe unde sunt. Cei mai agresivi erau din regiunea sud-estică a Moskovei, - ruşi mari, velico-ruşi – a căror (sic!) şovinism brutal a constituit întotdeauna baza expansiunei moscovite (sic!)! (I, 62)

> Spânzuraţii atârnă de crengile unor copaci de lângă sat. Unii şi´au pus singuri laţul în gât, potrivind nodul la ceafă şi când toate pregătirile erau terminate, au

[9] Am ales să transcriu ca atare grafia ediţiilor princeps ale cărţilor lui E. Bufnea şi V. Nițescu.

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

cerut să li se tragă scara... Un scurt tremurat în picioare și´n mâini și omul nu mai este. *Rușii se duc cu entuziasm la moarte. N´am văzut nici o lacrimă*... (vol. II, 61)

Dimensiunea reflexivă e diversă, interesantă și fără prejudecăți prea accentuate, deși acestea există. Dau ca exemplu aici antisemitismul subliminal al autorului care se manifestă prin insinuarea că revoluția bolșevică e dominată de „evrei", dar mai ales prin descrierea caricaturală a figurilor bolșevice în cadre vagi legate de stereotipurile negative ale evreului, populare în epocă și amplificate de fragmentarea culturală a Europei. Însă chiar și acest antisemitism latent pare a fi depășit prin grija pentru nuanțe și prin evitarea brutalității cuvântului.

Oricum, cea mai mare parte a considerațiilor se raportează la chestiuni de natură politică, dimensiunea reflexivă fiind organizată teleologic în jurul scopului călătoriei: considerații despre idealul național și ordinea „naturală" a acestuia, credința că Istoria își va regăsi matca etc.:

Consecvenți principiilor politice a timpului miile de voluntari ai Ardealului, Banatului şi Bucovinei, au confirmat legitimitatea războiului României, demonstrând opiniei mondiale voința românilor de pretutindeni de-a fonda cu toții, în granițele lor etnice, un Stat național unitar (sic!). (vol. I, 5)

„Din aceste manifestări ale sufletului românesc depe meleagurile Siberiei, cari vor ocupa un loc de cinste în istoria luptelor pentru întregirea României face parte și adunarea ținută în garnizoanele românești Celiabinsk și Petropavlovsk în ziua de 29 Octombrie 1918, la care au participat câteva mii de voluntari. In această adunare, prezidată de Președintele Comitetului National Român din Rusia şi Siberia, s'a dat cu o înțelegere vrednică de înălțimea cauzei, răspunsul voluntarilor români la manifestul Împăratului Carol, adresat popoarelor Monarhiei habsburgice în ajunul prăbușirei. În această adunare, care a premers cu o lună adunării naționale dela Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, ținuturile românești Transilvania, Bucovina, Banatul, Maramureșul, Crișana, Sătmarul și Bihorul s'au declarat rupte de Austro-Ungaria și alipite pe veci României, iar Majestatea Sa Regele Ferdinand e proclamat Rege al tuturor Românilor. (sic!)" (vol. I, 2013 – 2014)

Dincolo de acestea, volumele lui E. Bufnea au o în primul rând o valoare documentară de natură istorică. Fiind rezultatul unei relatări ale unui participant la evenimente, valoarea istorică are, în cele din urmă, o natură *experiențială*. Relatarea reprezintă un document personal al haosului istoric generator de traumă. Narațiunea e plină de culorile tari ale violenței care devine regula unei noi lumi. Dincolo de descrierea punctuală a unor evenimente de natură traumatică ale războiului – hărțuielile Corpurilor de voluntari (român și cehoslovac) cu bolșevicii (II, 56), explozia depozitelor de muniție din Atcinsk (60000 de morți!) (II, 105), luptele din Irkutsk din preajma anului nou 1919-1920 (II, 113) – autorul e atent și la detaliile degradării vieții pentru oamenii de rând – foamea, mizeria, jefuirea țăranilor de către trupele de război (albi și roșii deopotrivă) etc. Există o preocupare constantă a autorului de a sublinia disoluția unei lumi în care violența și moartea au devenit obișnuință. Totuși, această perspectivă experiențială e pusă în slujba unui efort documentar prin capacitatea autorului de

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

obiectivare. Elie Bufnea încearcă să dea seama de haosul generator de suferință al acestei istorii ieșite din matcă, în care răul a devenit o banalitate.

*

Voicu Nițescu s-a născut la 12 februarie 1883, în județul Brașov. Face studii de drept la universitatea din Cluj, între anii 1905 și 1907 fiind și președintele studenților de aici. În această perioadă devine promotor al ideii naționale, așa cum o dovedesc articolele publicate în diverse reviste ardelenești ale timpului (*Orizontul* din Cluj, *Tribuna* din Arad). Din cauza activității jurnalistice este condamnat la trei luni și opt zile de închisoare la Seghedin (Szeged) în anul 1908. Printre diversele activități ale sale din perioada de dinaintea Primului Război Mondial se regăsește și aceea de director al *Gazetei Transilvaniei*[10]. În anul 1916 se refugiază în România, iar în 1917 pleacă în Rusia pentru a organiza Corpul Voluntarilor Români Transilvăneni și Bucovineni sub egida Comitetului Național Român din Rusia și Siberia, al cărui președinte va deveni în august 1918. Din această poziție se va implica activ în recrutarea voluntarilor dintre prizonierii austro-ungari din Rusia, vreme de aproape trei ani călătorind de la Iași la Vladivostok, vizitând locurile în care prizonierii și posibili voluntari se găseau concentrați. Reperele spațiale ale acestei călătorii sunt Iași, Chișinău, Tiraspol, Kiev, Moscova, Voronej, Izovo (regiunea Ekaterinoslav), Slavianoserbsk, Țarițân, Saratov, Samara, Simbirsk, Kazan, Penza, Omsk, Vladivostok. Experiența acestei călătorii va fi redată în cele trei volume ale cărții *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia*, apărute în 1926 (I), 1928 (II), 1932 (III). După Primul Război Mondial și participarea la Conferința de pace de la Paris ca delegat al României, se va implica în politică, va fi ales deputat în mai multe legislaturi, între 1928 și 1939 îndeplinind și mai multe funcții ministeriale (secretar de stat la Ministerul Justiţiei, ministrul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor, ministrul Agriculturii și Domeniilor, ministrul Muncii). În 1950 va fi arestat de autoritățile comuniste și trimis la închisoarea din Sighet, unde va și muri în 1954[11].

Douăzeci de luni în Rusia și Siberia, scrierea lui Voicu Nițescu, e la fel de plină de detalii documentare, antropologice, experiențiale ca cea a lui Bufnea, dar este mai densă, mai „bine” scrisă, mai autoreflexivă. De exemplu, relatarea de călătorie e mai atentă la peisaj, stilistica descrierii derivă de la o înțelegere estetizantă a acestei modalități discursive:

> E aşa de frumoasă Volga în noptile cu lună şi în mijlocul acestei stepe fără hotare. Reflexul bogat al razelor de lună îi dă înfăţişarea unei imense masse (sic!) de argint, iar stepa, pe care o despică în două, pare şi mai vastă şi mai pustie şi mai sălbatică. (Nițescu 1926, I 202)

Ce-l diferențiază pe Nițescu de Bufnea e estomparea dimensiunii „aventuroase”. Narațiunea lui Nițescu se concentrează pe scopul călătoriei autorului: recrutarea

[10] Revista, interzisă de autoritățile maghiare în 1916, va fi reluată începând din august 1918 în Siberia (va fi redactată la Celiabinsk și tipărită la tipografia cehă din Ekaterinburg) și difuzată în rândurile voluntarilor români dislocați de-a lungul liniei ferate transsiberiene. În contextul nevoii răspândirii ideii naționale a fost redenumită *Gazeta Transilvaniei și Bucovinei* (cf. Nițescu 1932, III, 165 și urm., Bufnea 1931, I, 210 și urm.). Au apărut 6 numere în 1918 și alte 6 în 1919.

[11] Pentru informații detaliate a se vedea Gruneanțu, Ionescu 2018.

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

voluntarilor români, lupta cu autoritățile care ori vor să împiedice recrutarea, ori sunt neputincioase în a oferi ajutor. Ceea ce frapează în relatarea acestuia e concentrarea atenției pe figurile voluntarilor și pe sentimentul patriotic care-i caracterizează pe acești oameni simpli:

> Într-unul din aceste spitale sunt martorul unei scene ce nu voi uita niciodată. Un tânăr ca de vreo 25 de ani (Gheorghe Munteanu), palid, cu fața suptă și cu ochii căzuți adânc în orbite și chinuiți de friguri, întins pe un pat sărăcăcios și murdar din colțul stâng al unei camere strimte și plină de betegi îmi face semn să mă apropiu. Domnule, începe el, cu voce șoptită, stinsă și întreruptă de lungi popasuri, eu am să mor. Mă gândeam de mult să intru voluntar in armata română, da n'am reușit că sunt beteag de mai bine de un an. Dumneata, dacă vrei să-mi faci un bine și să-mi ușurezi sufletul, scrie-mă voluntar. O să mor mai liniștit așa... Și dacă îi ajunge cândva acasă și-i vedea pe părinții mei să le spui că am murit ca ostaș român ... Dacă or afla de asta n'are să le pară așa rău de moartea mea (sic!). (vol. II, 298-299)

De altfel, există la Voicu Nițescu tentația de a desprinde din tumultul uman al Rusiei cuprinse de război civil, tipuri emblematice pentru această istorie tulbure. Acestea sunt expuse antitetic, poate mai ales pentru a arăta cauzele tensiunii generatoare de violență a momentului istoric. Pe de-o parte stau figurile diabolice ale „crasnogvardeiților" (gărzile roșii) sau ale cekiștilor („ohrana[12] roșie"), laolaltă cu conducătorii lor (Lenin, Troțki):

> Peronul, intrările și eșirile din gară sunt păzite și supravegheate de gărzile roșii. Saratovul e supt stăpânire bolșevică. Pe drumul dela gară spre centrul orașului se ridică la toate răspântiile scăpărând prin ceața, care învăluie frumosul oraș de pe Volga, baionetele «crasnogvardeiților» […], gata parcă de a se îndrepta în orice clipă asupra «burjuilor contrarevoluționari» (sic!). (Nițescu, 1928, II, 182)

> Câțiva dintre burghezii «eșiți la sorți» sunt ridicați chiar în această seară din casele lor și aruncați în beciurile ohranei roșii... Iar a doua zi mari afișe, lipite pe localurile publice și pe geamurile și ușile cafenelelor, ceainăriilor și restaurantelor îndeamnă pe tovarășii proletari să smulgă ... epoleții ofițerilor, să-i arunce afară din local și să-i dea pe mâna gărzii roșii... Ceeace înseamnă arestarea, încarcerarea și foarte adeseori linșarea (samosud) – «contrarevoluționarului» (sic!) (Ibid., II, 229)

> Ciocnirile dela Moskova îndeosebi sunt de o violență fără pereche[13]. Șease zile dearândul se măcelăresc aci comuniștii cu partizanii guvernului democrat. Mii de morți umplu străzile vechei capitale a Muscalilor. Sălbăticia nu cunoaște margini. «Burjuii» sunt masacrați fără milă. Bolșevicii biruitori instituiesc ș`aci tribunalele revoluționare, cari suprimă zilnic sute de oameni, bănuiți de vrășmășie în contra noului regim. […]

[12] Ohrana (Отделение по охранению общественной безопасности и порядка) a fost poliția secretă a Imperiului Țarist.
[13] E vorba de ciocnirile care au avut loc în zilele loviturii de stat bolșevice (25 octombrie/7 noiembrie 1917) și imediat după.

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

> Presa burgheză e suprimată.
>
> Câțiva comisari, între cari Zinoviev, Lunaciarski, Kamenev, Larin, înfiorați ei înșiși de proporțiile măcelului și de barbaria, care s`a deslănțuit asupra cetățenilor, văzând că nu mai pot opri valul de distrugere, demisionează din guvern.
>
> Dar Lenin și sanghinarul lui secund Troțki își continua nestingheriți opera. Ei nu se emoționează nici de lacrimi, nici de gemete, nici de sânge. Cu îndârjire satanică distrug, pentru ca pe cadavrele adversarilor și´n neantul de mâine să-și asigure domnia și să clădească *paradisul* visat. (sic!) (II, 27-28)[14]

În partea opusă a acestei balanțe stau figurile emblematice ale individului care suferă în fața violenței istoriei: inteligheția rusă debusolată și figurile ei deznădăjduite (dăscălița Ana I. D., de exemplu – vol. I, 241 și urm) și, mai ales, mujicul, ignorant și influențabil:

> Creierul lor e un teren tot așa de prielnic pentru lozincele, cari se aruncă astăzi cu grămada pe piață, ca cernoziomul pentru cereale. Grandoarea unora din aceste lozinci: ca pacea, exproprierea pământului, împărțirea averei celor bogați aprinde cu ușurință fantezia și de altcum așa de bogată a Rușilor. Lenin e pentru această fantezie, pentru superstiția și fatalitatea, de care sunt pline capetele norodului de rând, incarnarea acelui spirit anonim, de mult așteptat, care le va face cu putință să trăiască deaci încolo fără muncă și fără griji, ca în rai!
>
> Ignorat cu desăvârșire de guvernele de până acum, ținut departe de orice învățătură și de orice îndrumare politică, având contact numai cu cinovnicii, cari încasau birurile (impozitele) sau cu cazacii, cari îl duceau în bătaie ori îl pedepseau pentru orice vină lovindu-l cu cizma și cu cnutul, este firesc ca acest popor să fie astăzi mediul cel mai bun pentru lozincile risipite cu stăruință și din belșug de capii și propoveduitorii revoluției sociale, de' azi (sic!). (I, 248)

Volumul al II-lea al scrierii lui Nițescu documentează detaliat, în cea mai mare parte a sa, scenariul instaurării răului după revoluția bolșevică, de remarcat fiind atât calitatea informației, cât și capacitatea de înțelegere și extrapolare dincolo de momentul istoric: împiedicarea întrunirii constituantei, suprimarea presei libere, conducerea prin decrete extraordinare, înființarea Ceka (Comisia extraordinară) – organul terorii discreționare a noii puteri bolșevice, instaurarea terorii roșii, catalizarea unei politici a urii față de „dușmanul de clasă" – instituționalizarea politică a violenței[15]. Concluzia autorului este aceea că Rusia a devenit o „casă de nebuni" (II, 271) în care se instaurează un radicalism al „colectivității" (II, 322):

> Teroarea, care a urmat după revoluțiile întâmplate în diverse țări a fost de obicei rezultatul conspirației dintre cărturarul, rămas barbar în sufletul lui, și ignorantul, călăuzit mai mult de instinct, decât de conștiință. Nicăieri însă această

[14] De remarcat luciditatea autorului, acesta remarcând aceeași doză de violență și din partea celor care li se opun bolșevicilor, de exemplu poliția secretă" (Ohrana renăscută) a amiralului Kolceak: „Începând dela 22 Decemvrie Omskul a devenit capitala teroarei albe tot așa cum Moskova s´a proclamat capitala teroarei roșii, după atentatul în contra lui Lenin. Ohrana reînviată activează cu aceeași înverșunare cu care operează ceka bolșevică. Batalioanele ei sunt tot așa de necruțătoare ca și batalioanele internaționale ale ohranei roșii." (III, 273)

[15] A se vedea, de exemplu, episodul asasinării a doi deputați ai Constituantei (vol. II, p. 269 și urm.).

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

> conspirație n`a putut fi mai eficace ca în Rusia, căci aci masele rămase în întuneric trăiesc aproape în totalitatea lor numai prin instinct. Comisarii, faimoșii «doctrinari ai comunismului» și «umanitariștii» de până eri n'aveau decât să sgândărească aceste instincte pentru ca din massele, odinioară așa de pacinice, să trezească fiara, care astăzi ucide și distruge cu adevărată frenezie. De aceia teroarea bolșevică va fi înscrisă în istoria revoluțiilor drept cea mai cumplită din toată vâltoarea de crime, legate fatal de transformările violente politice și sociale. Iar ceka, ohrana roșie, autoarea morală, executoarea 'doctrinelor' predicate de comisari și îndrumătoare acestui torent de crime întrece deja de pe acum reputația ohranei țariste, despre care un ambasador englez spunea «că este mai rea decât inchiziția spaniolă» și agenții ei sunt desigur mai neînduraţi în străşnicia lor decât *oprișnicii* (gardiștii) lui Ivan cel Groaznic (sic!). (II, 315-316)

Scrierea lui Voicu Nițescu reușește să prindă emoția momentului de haos politic din războiul civil rus. Dar valoarea esențială rămâne cea documentară, istorică și geopolitică deopotrivă. Autorul analizează bine cauzele conflictului, pe care le descrie atent și nuanțat: coliziunea dintre autoritarismul țarist și violența excluderii practicată de acesta și radicalismul revoluționar utopic al unei lumi „noi" creată cu forța pe ruinele celei vechi. Din această confruntare, cel care are cel mai mult de pierdut e individul și „umanitatea" sa.

Concluzii

Cele două scrieri descrise mai sus sunt rezultatul unor călătorii în haosul generat de o ruptură istorică care a avut ca rezultat traume colective și individuale de proporții inimaginabile. Chiar dacă noi știm acum, grație distanței istorice, că traumele Războiului Civil Rus nu vor însemna decât o primă etapă a unei serii de alte traume (i.e. traumele generate de totalitarismul comunist până înspre finalul secolului al XX-lea), cei doi autori reușesc foarte bine să dea densitate imaginii unei lumi în destrămare, o lume a cărei prăbușire va însemna suferință și dezarticulare socio-culturală. Chiar dacă scrierile lor sunt subordonate unui scop mai degrabă precis – recrutarea voluntarilor și participarea la efortul de împlinire al idealului național[16], ele sunt și primele documente din spațiul românesc care descriu o bucățică de la începuturile istoriei traumatice a secolului al XX-lea. Valoarea scrierilor e, în primul rând, experiențială (cei doi sunt actori implicați ai evenimentelor) și, poate de aceea, putem invoca și o valoare testimonial-documentară a acestora. Cei doi, povestindu-și experiențele trăite într-un spațiu aflat în disoluție, povestesc ceva și despre destinul umanității strivite de istorie. Pentru Nițescu, la fel ca pentru Bufnea, istoria și-a ieșit din matcă, iar cel care suferă este omul simplu, amenințat de pretutindeni de nedreptate, violență și moarte. La Nițescu e la fel de evidentă, ca în cazul lui Bufnea, tentația de a depune mărturie în numele celor care suferă (au suferit) de pe urma acestei rupturi istorice care a dezlănțuit forțele demonice ale istoriei.

[16] E de reflectat și la emoția „patriotică" pe care o conțin scrierile celor doi.

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)

Bibliografie:

Anghelescu, Mircea (ed.). 2018. *Călători români și călătoriile lor în secolul al XIX-lea*. Iași: Polirom.

Anghelescu, Mircea. 2015. *Lîna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română*. Iași: Polirom.

Bufnea, Elie. 1928. *Voluntarii români în Siberia*. Brașov: Tipografia A. Mureșianu, Branisce & Comp.

Bufnea, Elie. 1931. *Cruciați, tirani și Bandiți* (vol. I, *În Rusia sovietelor*, vol. II, *În Siberia lui Kolciak).* București: *Editura Tipografiilor Române Unite*.

Cazacu, Gheorghe. 2013. *Voluntari români ardeleni din Rusia în timpul Primului Război Mondial*. In „Astra Salvensis - revistă de istorie și cultură", nr. 1/2013, 90-116.

Cazacu, Ioana. 2010. *The Second Corps of Romanian Volunteers in Russia*. „Revista Română pentru Studii Baltice şi Nordice**",** Vol. 2, Issue 1, 2010, 111-118.

Constante, Constantin. 2004. *Colindând prin Rusia Sovietică*. București: Editura Curtea Veche.

Ferguson, Niall. 2006. *The War of the World*. New York: Penguin Press.

Gruneanțu, Lazăr, Ionescu, Mirel. 2018. *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*. Cluj-Napoca: Argonaut.

Hulme, Peter, Youngs, Tim. 2002. *Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kalpashnikoff, Andrew. 1920. *A Prisoner of Trotsky's*, Garden City, New York: Doubleday – Page & Company, 1920.

Lakoff, G. (1993). *The contemporary theory of metaphor.* In A. Ortony (Ed). *Metaphor and thought*, 2nd edition (202–251). Cambridge: Cambridge University Press.

Lipski, Jakub (ed.). 2018. *Travel and Identity. Studies in Literature, Culture, and Language*, Springer.

Lockhart, R. H. Bruce. 1932. *Memoirs of a British Agent.* London: Putnam.

Markovits, Rodion. 1975. *Garnizoana din Siberia*. București: Kriterion.

Naudeau, Ludovic. 1920. *En prison sous la terreur russe*. Paris: Librairie Hachette.

Nițescu, Voicu. 1926. *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia* (vol. I, *Anul 2017*). Brașov: Tipografia A. Mureșianu, Branisce & Comp,

Nițescu, Voicu. 1928. *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia* (vol. II, *Anii 1917-1918. Ciclonul roșu*). Brașov: Tipografia A. Mureșianu, Branisce & Comp.

Nițescu, Voicu. 1932. *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia* (vol. III, *Anii 1918-1919. În capitala sovietelor. Credințele din Siberia*). București: Tipografiile Române Unite.

Smele, Jonathan. 2016. *The ‚Russian' Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World*. Oxford University Press.

Tucan, Dumitru. 2013. *Evadați din paradis. Istoria relatărilor timpurii despre gulagul sovietic*. In Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coordonatori), *Istoria recentă altfel: perspective culturale*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2013, 61-78.

Tucan, Dumitru. 2018. *Literatura testimonială și conștiința post-totalitară*. in vol. „Qvaestiones Romanicae", VI, p. 279-291. Szeged: Jatepress.

BDD-A31342
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:58 UTC)